

HÜQUQ

UOT 342.846.4

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNƏ SEÇKİLƏRİN HÜQUQİ TƏNZİMİNİN BƏZİ PROBLEM MƏSƏLƏLƏRİ

E.H.NƏSİROV

Bakı Dövlət Universiteti
elshad_nasirov@yahoo.com

Məqalədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərin hüquqi tənzimi məsələləri, habelə Milli Məclisin təşkili ilə bağlı demokratik seçki qanunvericiliyinin yaranması və inkişafı ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir. Seçicilərin qeydə alınması və seçici siyahılarının tərtibi, qarışıq seçki sisteminin tətbiqi zərurəti, KİV vasitəsilə seçkiqabağı təşviqatın aparılması qaydası, seçkilərin baş tutmaması və nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi əsasları kimi məsələlər tədqiq olunur və problemin həlli ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təkliflər verilir.

Açar sözlər: seçkilər, seçki hüququ, seçki sistemi, majoritar seçki sistemi, proporsional seçki sistemi

Hüquqi demokratik dövlətdə hakimiyyətə gəlməyin yeganə yolu azad və ədalətli seçkilərdir. Dünyada demokratik rejimlərin bərqərar olması belə bir məntiqi nəticəyə gətirib çıxardı ki, hakimiyyətdə təmsil olunmaq ümumxalq işidir və azad seçkilərin keçirilməsi, onun cəmiyyətin demokratik inkişafında rolu hamılıqla qəbul olunan bir zərurətdir. Seçkilərdə iştirak edən hər kəs təkcə dövlət və cəmiyyətin deyil, həm də öz taleyini həll edir. Müasir demokratik dövlətdə seçkilər xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsində böyük rol oynayır və müasir demokratiyanın əsasını təşkil edir. Müasir dövlətdə seçkilərin zəruriliyi mahiyyət etibarilə onunla tanınır ki, ümumiyyətlə, azad seçkilərsiz demokratik sistem qurmaq hələ heç kimə nəsib olmayıb [16, 103].

Seçkilər bir tərəfdən xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin ən geniş tətbiq olunan bilavasitə forması, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşkilinin ən demokratik üsulu olmaqla yanaşı, digər tərəfdən vətəndaşların subyektiv hüququ olan seçki hüququnun realizə olunması vasitəsi, onların hakim siyasətə, dövlət hakimiyyətinə təsir vasitəsi, seçkili dövlət

hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə qiymət vermək və təsir etmək imkanındır. Seçkilər digər bir tərəfdən cəmiyyətin siyasi barometridir [14, 357]. Vətəndaşlar hansı siyasəti dəstəklədiklərini, cəmiyyəti hansı siyasi qüvvənin idarə etməsini istədiklərini məhz dövri seçkilər vasitəsilə ifadə edirlər.

Seçkilər bu gün bir çox hallarda demokratik hakimiyyət mexanizmini hərəkətə gətirən mühərrik rolunu yerinə yetirir, onlarsız vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirakı səmərəli və real ola bilməz [16, 103].

1990-cı illərdən başlayaraq seçki qanunvericiliyinin islahatları bir sıra dövlətlərdə, o cümlədən dünyanın demokratik dövlətləri olan İtaliyada (1993), Yaponiyada (1994), Yeni Zelandiyada (1996), Böyük Britaniyada (1990-cı illərin sonu) [17, 11], habelə öz müstəqilliyini elan etmiş postsovet respublikalarında həyata keçirilməyə başladı. Dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası da idarəetmənin demokratikləşdirilməsinə, hüquqi dövlət quruculuğuna onun normativ hüquqi əsasının müəyyən olunmasından başladı. Belə ki, 18 oktyabr 1991-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya Aktı və onun əsasında 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası özündə dünyanın inkişaf etmiş demokratik dövlətlərinin təcrübəsində uğurla sınaqdan çıxmış bir çox ümumbəşəri dəyərləri, demokratik prinsipləri, habelə seçki hüququnun əsaslarını təsbit etməklə demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurulmasının əsasını qoydu.

Qeyd edək ki, hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da seçki sistemi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında Milli Məclis və bələdiyyələr seçkilər əsasında formalaşdırılır, Prezident ümumi seçkilər əsasında bu vəzifəni tutur. Demokratik hüquqi dövləti xarakterizə edən ən mühüm əlamətlərdən birini təşkil edən - əsas dövlət hakimiyyəti orqanlarının seçkilər yolu ilə formalaşdırılması, digər dövlət orqanlarının bu orqanlar tərəfindən təşkil olunması, bu orqanlar qarşısında hesabat verməsi və məsuliyyət daşması əlamətinin xüsusi hüquqi mexanizmi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tənzimlədiyi ən mühüm məsələlərdən biridir.

Hüquqi demokratik dövlətdə parlament seçkilərinin xüsusi əhəmiyyəti var. Belə ki, parlament xalqın kollegial nümayəndəli orqanıdır və qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirir, cəmiyyət həyatının, demək olar ki, bütün sahələrinin hüquqi tənzimini nəzərdə tutan qanunları qəbul edir. Tədqiqat mövzusunun predmetini də məhz parlament seçkilərinin hüquqi tənzimi ilə bağlı problemlərin araşdırılması təşkil etdiyini nəzərə alaraq bir sıra məsələlərin, xüsusilə də Milli Məclisin təşkili ilə bağlı demokratik seçki qanunvericiliyin yaranması və təkamülü, seçkilərin keçirilməsini istisna edən hallar, seçicilərin qeydə alınması və seçici siyahılarının tərtibi, qarışıq seçki sisteminin tətbiqi zərurəti, KİV vasitəsilə seçkiqabağı təşviqatın aparılması qaydası, seçkilərin

baş tutmamış və nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi əsasları kimi məsələlərin tədqiq olunmasını və problemin həlli ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təkliflərin verilməsini məqsədamüvafiq hesab edirəm. Bu problemlərin həlli seçki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün təkcə nəzəri deyil, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

İlk öncə Milli Məclisə seçkiləri tənzim edən qanunvericiliyin yaranması və inkişafı ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirək. Azərbaycan Respublikasında demokratik prinsiplərə əsaslanan, seçki hüququ sahəsində dünyanın demokratik dövlətlərinin təcrübəsində sınaqdan çıxmış müddəaları təsbit edən yeni seçki sisteminin əsası məhz 12 avqust 1995-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 1082 sayılı Qanunu ilə qoyulmuşdur. Sonra Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərin əsasları, başlanğıc prinsipləri 12 noyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutuldu. Konstitusiyanın 83-cü maddəsi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilməsi ilə bağlı müddəa müəyyən etdi. 5 iyul 2000-ci ildə yenidən «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, nəhayət, 27 may 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi qəbul olundu. 1995-ci il «Milli Məclisə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə qədər ciddi bir təkamül yolu keçmiş respublikamızın seçki qanunvericiliyi kifayət qədər təkmilləşdirilmiş, seçki prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində həyata keçirilən hər bir seçki hərəkətinin dəqiqliyi ilə tənzimini nəzərdə tutan müddəalar seçki qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Bu zaman dünya dövlətlərinin bu sahədə olan təcrübəsindən, beynəlxalq standartlardan, habelə beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən Avropa Şurası Venesiya Komissiyasının tövsiyələrindən istifadə olunmuşdur.

«Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 1082 sayılı Qanununda Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik hakimiyyəti orqanı olan Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş qaydada majoritar və proporsional seçki sistemləri, ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst şəxsi və gizli səsvermə yolu seçildiyi müəyyən olundu [2]. Qanun fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş vətəndaşlar istisna olmaqla, seçkilər günü 18 yaşı tamam olan və ya yaşı 18-dən çox olan bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aktiv seçki hüququnu tanımış oldu. Milli Məclisə seçkilər zamanı passiv seçki hüququ isə qanunda nəzərdə tutulan şəxslər istisna olaraq Azərbaycan Respublikasının seçkilər günü 25 yaşı tamam olan və ya yaşı 25-dən çox olan bütün vətəndaşları üçün nəzərdə tutuldu. Qanunla yalnız din xadimlərinin, müddətli həqiqi hərbi və ya alternativ xidmətdə olanların, məhkumluğun ödənilməsindən asılı olmayaraq ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslərin, məhkəmənin

qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslərin Milli Məclisə deputat seçilməsinə qadağa qoyuldu. Qanun Milli Məclisə seçkilərin Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Milli Məclisin səlahiyyətlərinin qurtarmasına ən gec 80 gün qalmış təyin etməsi ilə bağlı müddəə nəzərdə tutuldu. Qanun həmçinin Milli Məclisin qarışıq seçki sistemi əsasında formalaşdırılması, yəni Milli Məclisin 100 deputatının bir-mandatlı seçki dairələri üzrə, bir qayda olaraq, seçicilərin bir-mandatlı seçki dairəsində vahid təmsilçilik norması əsasında, 25 deputatının isə vahid çox-mandatlı seçki dairəsi üzrə siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) göstərdikləri deputatlığa namizədlərin siyahılarına seçicilərin verdikləri səs-lərin nisbəti əsasında seçilməsi qaydasını nəzərdə tuturdu. Seçki dairələrinin yaradılması ilə bağlı Qanun müəyyən edirdi ki, majoritar seçki sistemi əsasında seçkilərin təşkili və keçirilməsi üçün Milli Məclis Mərkəzi seçki komissiyasının təklifi ilə seçkilərə azı 70 gün qalmış Azərbaycan Respublikasının ərazisini, əhalinin say tərkibini və inzibati ərazi bölgüsünü nəzərə alaraq 100 seçki dairəsinə bölür və bu zaman Mərkəzi seçki komissiyası ümumi hüdudları olmayan ərazilərin bir seçki dairəsinə daxil edilməsinə yol verilməməsi, hər seçki dairəsinin, bir qayda olaraq, bir inzibati rayonun hüdudlarında, seçicilərin sayı buna yol vermədikdə isə iki və ya daha çox inzibati rayonun hüdudlarında yaradılması, seçki dairəsi əhalisinin sayının seçki dairələri əhalisinin orta sayından 10 faizdən artıq fərqlənməsinə yol verilməməsi prinsiplərini əsas götür-məlidir. Proporsional seçki sistemi əsasında seçkilərin təşkili və keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində vahid çoxmandatlı seçki dairəsinin yaradılması nəzərdə tutulurdu.

Qanunda həmçinin Mərkəzi Seçki Komissiyasının, dairə və məntəqə seçki komissiyalarının formalaşdırılması qaydası, səlahiyyətləri, komissiya üzvlərinin hüquqi statusu dövrün tələblərinə uyğun şəkildə müəyyən edilmiş-dir. Seçki komissiyalarının qərarlarından şikayət edilməsinin sadə proseduru müəyyən edilir, məntəqə seçki komissiyalarının qərarlarından dairə seçki komissiyalarına, dairə seçki komissiyalarının qərarlarında Mərkəzi Seçki Komissiyasına, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarından isə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinə şikayət verilməsi imkanını nəzərdə tutmaqla qanun əsasında vətəndaşların məhkəmə müdafiəsi hüququnu məhdudlaşdırırdı.

Qanunda diqqət cəlb edən məsələlərdən birini də seçici siyahılarının tərtib edilməsi məsələsi təşkil edir. Belə ki, Qanuna görə seçici siyahıları yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən tərtib olunmalı, onun rəhbəri tərəfindən təsdiq edilməli və siyahılar seçkilər gününə azı 30 gün qalmış məntəqə seçki komissiyalarına təhvil verilməli idi. Bundan sonra məntəqə seçki komissiyaları daxil olan seçici siyahılarını dəqiqləşdirməli, təsdiq etməli, təsdiq edilmiş se-çici siyahısını məntəqə seçki komissiyasının sədri və katibi imzalamalı idi. Seçmək hüququ olan, siyahıların tərtib edildiyi vaxt müvafiq seçki məntə-qəsinin ərazisində yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının məntəqə-nin seçici siyahısına daxil edilməsi nəzərdə tutulurdu ki, bu da bir qayda olaraq

vətəndaşın pasport qeydiyyatında olduğu yer üzrə deyil, başqa yer üzrə yaşadığı hallarda ciddi problemlər yaradır, vətəndaşlar seçici siyahısından kənar qalır və onun seçki hüququnu həyata keçirmək imkanı məhdudlaşır və seçki hüququ təmin olunmurdu. İnformasiya texnologiyalarının yetərincə inkişaf etmədiyi bir dövrdə problemin seçici tərəfindən asanlıqla aradan qaldırılması imkanı da çox məhdud idi. Seçici siyahılarının dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı şikayətlərə baxılması səlahiyyətini seçki komissiyaları üçün nəzərdə tutan qanun, seçki hüquqlarının bərpa edilməsi ilə bağlı şikayətlərə baxılması səlahiyyətini məntəqə seçki komissiyası üçün nəzərdə tutur, məntəqə seçki komissiyasının qərarından isə rayon (şəhər) xalq məhkəməsinə şikayət etmək imkanını müəyyən etməklə vətəndaşların məhkəmə müdafiəsi hüququnu tanıyırdı. Özü də digər bir tərəfdən seçki hüquqlarının bərpası ilə bağlı rayon (şəhər) xalq məhkəməsinin qərarının qəti olmasını müəyyən edən Qanun vətəndaşa yuxarı instansiya məhkəməsinə müraciət etmək imkanını məhdudlaşdırırdı.

12 avqust 1995-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 1082 sayılı Qanununda namizədlərin irəli sürülməsi və qeydə alınması üçün birmandatlı seçki dairələri üzrə minimum əmək haqqının 25 misli məbləğində, çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə namizədlər siyahısında olan hər namizədə görə minimum əmək haqqının 25 misli məbləğində seçki girovunun (sonradan seçki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zamanı aradan qaldırılmışdır) ödənilməsi haqqında və birmandatlı seçki dairələri üzrə namizədliyin müdafiə olunması üçün iki min seçicinin imzası, çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə namizədlər irəli sürmüş siyasi partiyalar (siyasi partiya blokları) isə hər namizədə görə iki min seçicinin imzası olan sənəd təqdim etməli idi. Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, seçki girovu və imza toplama əksər demokratik dövlətlərin seçki qanunvericiliyində nəzərdə tutulur [14, 390-391]. Burada seçici imzalarının toplanmasında məqsəd ondan ibarətdir ki, namizəd müəyyən ictimai dəstəyə malik olduğunu göstərə bilsin, digər tərəfdən seçicilər tərəfindən tanınmayan, reytingi olmayan təsadüfi namizədlər qeydə alınmasın. Belə ki, çoxsaylı namizədlərin qeydə alınması nisbi majoritar seçki sisteminin tətbiq olunduğu yerdə namizədlərdən birinə cəmi neçə faiz səsə seçilmək, bütövlükdə seçki dairəsini təmsil etmək imkanı qazandırır və bu zaman onun siyasi legitim mandat daşması şübhə doğurur. Seçki girovunun ödənilməsi şərtinin müəyyən olunmasında isə əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, seçkilərdə ciddi niyyətlə iştirak etmək istəməyən, sadəcə məşhurlaşmaq xatirinə, hobbisi olaraq iştirak edənlər seçki prosesinə qoşulmasın və prosesi ağırlaşdırmasın. Lakin məsələ bundadır ki, bizim qanundan fərqli olaraq demokratik ölkələrin seçki girovunun tətbiqini nəzərdə tutan qanunvericiliyi seçkilərdə müəyyən faiz səs toplandıqda seçki girovunun geri qaytarılması imkanını da nəzərdə tutur. Məsələn, Fransada 5%, Avstraliyada birinci preferensiya üzrə 4% (Avstraliyada parlament seçkilərində proporsional seçki sisteminin növ müxtəlifliyi olan preferensial sistem tətbiq olunur) səs toplayan namizədə seçki girovu geri qaytarılır [14, 391]. Bizdə isə ödənilən seçki girovu

dövlət büdcəsinə keçirilirdi və namizədin səsvermə zamanı neçə faiz səs toplanmasından asılı olmayaraq geri qaytarılmırdı. Əslində hər iki hal dolayısı ilə vətəndaşların seçki hüququnu müəyyən qədər məhdudlaşdırırdı. Belə ki, namizədliklərin irəli sürülməsi üçün minimum əmək haqqının 25 misli bir çox namizədlər və siyasi partiyalar üçün ödənilməsi xeyli çətin olan bir məbləğ idi, digər bir tərəfdən səsvermə zamanı toplanan səslərin sayından asılı olmayaraq geri qaytarılmırdı. O ki, qaldı imza toplama məsələsinə burada da müəyyən çətinliklər mövcud idi. Çünki hər bir namizədliyini irəli sürən şəxs namizədliyi qeydə alınması üçün ən azı iki min seçici imzası toplamalı idi. Qanunda nəzərdə tutulan digər bir şərt ondan ibarət idi ki, bir seçici yalnız bir namizədin imza vərəqəsinə imza ata bilərdi. Əgər hər hansı bir seçicinin imzası bir namizədin imza vərəqində təsdiq olunurdusa, sonradan namizədliyinin qeydə alınması üçün sənəd təqdim etmiş şəxsin imza vərəqəsində onun imzası olardısı o imza etibarsız hesab edilirdi. Odur ki, bu hal həm bir tərəfdən namizədlərin qeydə alınmasında müəyyən məhdudsiyyətlərə gətirib çıxarırdı, faktiki olaraq seçki dairəsi üzrə bir neçə şəxsin namizədliyinin qeydə alınmasına, digər bir tərəfdən qanun çərçivəsində ağ “PR” oyunlarının baş verməsinə şərait yaradırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sonradan seçki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zamanı hər iki hal bu və ya digər formada daha səmərəli şəkildə tənzimlənmiş oldu. 2 iyul 2000-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olunarkən seçki girovu ilə bağlı müddəa qanun layihəsində nəzərdə tutulsa da, Qanunda öz əksini tapmadı. Namizədliyin qeydə alınması üçün imza toplanması ilə bağlı müddəa isə təkmilləşdirildi və müəyyən olundu ki, deputatlığa namizədliyin qeydə alınması üçün hər bir şəxs minimum 450 imza toplamalıdır. Lakin ikinci bir yenilik ondan ibarət idi ki, artıq yeni qanuna görə bir seçici bir deyil, bir neçə namizədin imza vərəqəsinə imza etmək hüququna malik idi. Bu müddəanın yeni qanunda nəzərdə tutulması həm bir tərəfdən seçki dairəsi üzrə məhdud sayda şəxsin namizədliyinin qeydə alınması məhdudsiyyətini aradan qaldırmış oldu, digər bir tərəfdən də ağ “PR” oyunları imkanını aradan qaldırmış oldu. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi də namizədliyin qeydə alınması üçün seçki girovunun ödənilməsi şərtini müəyyən etmir. Seçki Məcəlləsində də namizədliyin qeydə alınması üçün 450 imza toplamaq tələbi mövcuddur ki, bu sayda imzanı toplamaq seçki prosesinə qoşulmaqda ciddi niyyəti olan namizədlər üçün elə də bir çətinlik yaratmır və seçki dairəsi üzrə seçici siyahısına daxil edilmiş seçicilərin təxminən 1%-ni təşkil edir ki, bu da ictimai etimad üçün yetərli hesab oluna bilər.

Qanunun 47-ci maddəsində KİV-lərdən istifadənin şərtləri və qaydası çox bəsit şəkildə müəyyən olunurdu. Bu da, ilk növbədə həmin dövrdə məhdud sayda elektron kütləvi informasiya vasitələrinin mövcudluğu, dövrü nəşrlərin yetərincə olmaması ilə izah oluna bilərdi. Qanuna görə ayrı-ayrı namizədlərə, habelə namizəd göstərmiş siyasi partiyalara (siyasi partiyaların bloklarına) dövlət kütləvi informasiya vasitələrindən pulsuz istifadə etmək hüququ verilirdi.

Seçkiqabağı təşviqat üçün nəzərdə tutulan radio və televiziya verilişlərinin konkret həcmi və vaxtı Azərbaycan Respublikasının dövlət radio və televiziyasının rəhbərliyi ilə razılaşdırmaqla Mərkəzi seçki komissiyası müəyyən edirdi. Seçkiqabağı təşviqat kampaniyasının gedişində ayrı-ayrı namizədlərin və siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) göstərdikləri namizədlərin reytingi haqqında ictimai rəy sorğularının nəticələrini elan etmək qadağan olunurdu.

Qanunun 74-cü maddəsində birmandatlı seçki dairələri üzrə seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi qaydası nəzərdə tutulurdu. Orada göstərilirdi ki, birmandatlı seçki dairələri üzrə seçkilər o zaman baş tutmuş sayılır ki, seçkilərdə müvafiq seçki dairəsinin seçicilər siyahısına daxil edilmiş seçicilərinin 50 faizindən çoxu iştirak etmiş olsun. Seçkilərdə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxunun lehinə səs verdiyi namizəd seçilmiş sayılır. Konstitusiyaya hüquq nəzəriyyəsi bəllə olduğu kimi bu seçki sistemi *mütləq majoritar seçki* sistemidir və sistemin tələblərinə görə seçkilər o zaman baş tutmuş hesab olunur ki, seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin yarısından çoxu səsvermədə iştirak etmiş olsun. Namizədlərdən isə o namizəd seçilmiş hesab edilir ki, səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxu (50%+1 səs) onun lehinə səs vermiş olsun. Nəzəri cəhətdən o namizəd deputat seçilmiş olur ki, o seçici siyahısına daxil edilmiş ümumi seçicilərin 25%+1-nin səsini toplamış olsun [14, 403-404; 6, 321-322]. Parlamentlərin formalaşdırılması üçün mütləq majoritar sistemin tətbiqi o qədər də səmərəli deyil. Çünki bu sistemin tətbiqi zamanı heç də həmişə *birinci tur*dan seçkilər baş tutmur və ya namizədlərdən hər hansı biri seçilmir. Bu, xüsusilə o zaman baş verə bilər ki, ya seçicilər həmin seçki dairəsində daha passivdirlər, ya seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədlərin sayı çoxdur və ya da namizədlərin reyting göstəriciləri bir-birlərinə təxminən yaxındırlar. Seçkilərin baş tutmaması halında *təkrar seçkilər*, namizədlərdən heç birinin 50%+1 səs – mütləq səs çoxluğu toplaya bilmədiyi və seçilmədiyi hallarda isə *təkrar səsvermə* keçirilir. Təkrar səsvermə hüquq ədəbiyyatında *ikinci tur* da adlandırılır. Təkrar səsverməyə birinci turda ən çox səs toplamış iki namizəd çıxarılır və bu zaman *nisbi majoritar seçki sistemi* tətbiq olunur, namizədlərdən o namizəd seçilmiş hesab olunur ki, o digər namizədə nisbətən daha çox səs toplamış olsun [6, 322].

Qanuna görə seçki dairəsi üzrə ikidən çox namizəd səsə qoyulmuşdursa və onların heç biri deputat seçilməmişdirsə, Mərkəzi seçki komissiyası bu Qanunun tələblərinə əməl etməklə uzağı iki həftə ərzində *təkrar səsvermə* keçirməli idi. Təkrar səsvermədə birinci səsvermə zamanı ən çox səs toplamış iki namizəd iştirak edirdi. Lehinə daha çox seçicinin səs verdiyi namizəd təkrar səsvermədən sonra seçilmiş hesab edilirdi. Hər iki namizədin lehinə bərabər sayda səs verildisə, Qanuna görə təkrar seçkilər keçirilməli idi. Qanunda həmçinin o da nəzərdə tutulurdu ki, birmandatlı seçki dairəsi üzrə səsvermədə seçicilərin əlli faizindən azı iştirak etdikdə və ya iki namizəd səsə qoyulduqda və onların heç biri seçilmədikdə, üç aydan gec olmayaraq *təkrar seçkilər* keçirilir.

«Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 avqust 1995-ci il tarixli 1082 sayılı Qanununun 75-ci maddəsində isə müəyyən olunurdu ki, çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilər o zaman baş tutmuş sayılır ki, seçkilərdə bütün seçicilərin 50 faizindən çoxu iştirak etmiş olsun.

Qanuna görə siyasi partiya (siyasi partiyaların bloku) yalnız o halda deputat mandatı ala bilərdi ki, seçkilərdə iştirak etmiş seçicilərin azı 8 faizi onun təqdim etdiyi namizədlər siyahısının lehinə səs vermiş olaydı.

Siyasi partiyalar (siyasi partiyaların blokları) arasında mandatlar kvota və qalıq metodu tətbiq edilməklə hər bir siyasi partiyanın (siyasi partiyaların blokunun) topladığı səslərin sayına proporsional surətdə bölüşdürülürdü. Bundan ötrü əvvəlcə, səs vermiş seçicilərin ümumi sayını çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə mandatların sayına bölmək yolu ilə seçki kvotası, yəni bir mandatın verilməsi üçün tələb olunan səslərin sayı müəyyən edilirdi. Daha sonra siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) hər bir əsas namizəd siyahısının topladığı səslərin sayı seçki kvotasına bölünürdü, alınan rəqəm onun payına düşən mandatların sayını göstərirdi. Qalan mandatlar ən böyük qalıq metodu əsasında verilir, yəni ardıcıl olaraq əvvəlki bölgüdən sonra səs qalığı daha çox olan namizəd siyahıları arasında bölüşdürülürdü. Hər bir siyahıdakı namizədlər siyasi partiyanın (siyasi partiyaların blokunun) bildiriş sənədlərində göstərilmiş növbə sırasına uyğun mandatlar alırdılar.

Çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə səsvermədə seçicilərin əlli faizindən azı iştirak etdikdə və ya seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) heç biri seçicilərin 8 faizindən çoxunun səsini toplamazdısa altı aydan gec olmayaraq təkrar seçkilər keçirilməli idi. Deməli, birmandatlı və çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə səsvermədə seçicilərin əlli faizindən azı iştirak etdikdə və ya seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların (siyasi partiyaların bloklarının) heç biri seçicilərin 8 faizindən çoxunun səsini toplamazdısa seçkilər baş tutmamış sayılırdı.

Qanunda, həmçinin seçkilərin etibarsız sayılması şərtləri də müəyyən olunmuşdur. Belə ki, Qanunun 82-ci maddəsində təsbit olunurdu ki, əgər seçkilərin gedişində seçki sənədləri saxtalaşdırılmışsa, yaxud seçkilərin nəticələrinə ciddi təsir göstərən digər qanunsuz hərəkətlərə yol verilmişsə, seçkilər etibarsız sayılır.

Baxmayaraq ki, «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 avqust 1995-ci il tarixli 1082 sayılı Qanununda Milli Məclisə seçkilər zamanı birmandatlı seçki dairələri üzrə mütləq majoritar seçki sisteminin mürəkkəb mexanizmləri, o cümlədən seçkilərin baş tutması üçün səsvermədə seçicilərin 50%-indən çoxunun iştirakı, namizədin seçilməsi üçün səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxunun onun lehinə səs verməsi, çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə proporsional seçki sisteminin tətbiqi əsasında seçkilərin baş tutması üçün səsvermədə seçicilərin ən azı əlli faizinin iştirak etməsi və seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların (siyasi

partiyaların bloklarının) mandat bölgüsündə iştiraki üçün seçicilərin 8 faizindən çoxunun səsini alması tələbi nə qədər sərt olsa da, bütövlükdə bu Qanunla tətbiq olunan qarışıq seçki sistemini müvəffəqiyyətli hesab etmək olardı. Çünki Milli Məclisə seçkilər zamanı tətbiq olunan qarışıq seçki sistemi özündə hər iki sistemin – həm majoritar və həm də proporsional seçki sisteminin çatışmazlıqlarından daha çox üstünlüklərini ehtiva etmişdir. Milli Məclisə seçkiləri tənzimləyən qanunvericilik sonrakı inkişaf mərhələsində də 5 iyul 2000-ci tarixli “Milli Məclisə seçkilər haqqında” Qanunda bu qaydanı, yəni qarışıq seçki sisteminin tətbiqini qoruyub saxladı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ilkin mətninin 83-cü maddəsində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin əsasları ilə bağlı qeyd olunurdu ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar və proporsional seçki sistemləri, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Bu müddəaya uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının «Milli Məclisə seçkilər haqqında» 5 iyul 2000-ci il tarixli 900 İQ sayılı qanununa müvafiq olaraq Milli Məclisin 100 deputatı birmandatlı seçki dairələri üzrə (bir dairə - bir deputat), bir qayda olaraq, seçicilərin vahid təmsilçilik norması əsasında seçilirdi. Seçicilərin vahid təmsilçilik norması qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 100-ə bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilirdi. Milli Məclisin 25 deputatı vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları tərəfindən irəli sürülmüş deputatlığa namizədlərin siyahılarına verilmiş səsərin proporsional nisbətində görə seçilirdi [3]. 24 avqust 2002-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilərkən Milli Məclisə seçkilərin keçirilməsi zamanı tətbiq olunan proporsional seçki sistemi ləğv olundu.

Lakin bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, seçki qanunvericiliyi nə qədər təkmilləşdirilmiş olsa da Seçki Məcəlləsində bir sıra qüsurlar və təkmilləşdirilməsi zəruri olan müddəalar qalmaqda davam edir və bu müddəalar əsas etibarilə prosesual sferaya aiddir. Yəni Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və Seçki Məcəlləsində seçki hüququnun maddi məzmunu ilə, o cümlədən prinsiplərlə bağlı məsələlər, demək olar ki, hərtərəfli təsbit olunmuşdur. Əsas çatışmazlıqlar məhz prosesual tənzimləmə sahəsində, o cümlədən seçki prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərinin hüquqi tənzimində təzahür edir.

Qeyd olunan məsələlər sırasında öz əhəmiyyəti ilə seçiləni səsvermənin nəticələrinin müəyyən olunması zamanı hansı prosedur qaydalarının və hansı seçki sisteminin tətbiqi məsələsidir. Bu baxımdan hesab edirik ki, Milli Məclisə seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi qaydalarını təsbit edən hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi zərurəti mövcuddur.

Hazırda ciddi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən birini Milli Məclisə seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Belə ki, Milli Məclisə seçkilər nisbi majoritar seçki sistemi əsasında həyata keçirilir. Nisbi majoritar sistemin klassik modelində seçkilərin baş tutması üçün seçicilərin səsvermədə

iştirakının minimum həddi müəyyən olunmur və namizədlərdən digər namizədlərə (hər birinə ayrı-ayrılıqda) nisbətən daha çox səs toplayan namizəd mandat almış olur. Seçki Məcəlləsində Milli Məclisə seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi üçün nisbi majoritar sistemin klassik forması seçilmişdir. Namizədlərin sayına məhdudsiyyətin qoyulmaması, namizədliyin qeydə alınması üçün toplanan seçici imzalarının sayının əvvəlki qanunvericiliyə nisbətən üç dəfədən artıq aşağı olması (1995-ci il və 2000-ci il Milli Məclisə seçkilər haqqında qanunlarda namizədliyin qeydə alınması üçün 2000 seçici imzası tələb olunurdusa, Seçki Məcəlləsində 450 seçicinin imzasını toplamaq tələb olunur, əvvəl bir seçici yalnız bir şəxsin imza vərəqinə imza ata bilərdisə, indi bir neçə şəxsin imza vərəqinə imza ata bilər) qeydə alınmış və səsvermə prosesində iştirak edən namizədlərin sayının çox olmasına və nəticə etibarilə müvafiq seçki dairələrində hüquqi elektoratın çox cüzi bir hissəsinin səsi ilə seçilmək və həmin seçki dairəsini təmsil etmək imkanı yaradır. Hesab edirik ki, bu hal bərabər təmsilçilik norması prinsiplərinə xələl gətirməklə yanaşı, həmçinin siyasi legitimlik problemini də gündəmə gətirir. Bu məsələ 2015-ci il parlament seçkilərində də bəzi seçki dairələri üzrə bir daha təsdiq olundu. Odur ki, Seçki Məcəlləsinin bu məsələləri tənzimləyən müvafiq maddələrində də nisbətən ciddi tələbləri nəzərdə tutan müddəalar öz əksini tapmalıdır. Ən azından seçkilərin baş tutması üçün seçicilərin səsvermədə iştirakının minimum həddi müəyyən olunmalıdır. 1995-ci il Qanununda olduğu kimi 50%-dən artıq deyil, 2000-ci il Qanununda nəzərdə tutulduğu kimi 25%-dən çox iştirak həddinin müəyyən olunması məqsədmüvafiqdir. Bu hal bir tərəfdən nisbi majoritar sistemin ən mühüm çatışmazlıqlarından olan səslərin kütləvi şəkildə itməsinin qarşısını alar, bu sistemin siyasi passivliyə şərait yaratmaq əlamətinə öz təsirini göstərmiş olar, gələcəkdə siyasi legitimliklə bağlı problemin qabarmasının qarşısının alınmasına nisbətən müsbət təsir göstərir.

Digər vacib bir məsələ Milli Məclisə seçkilərin hansı seçki sistemi əsasında keçirilməsi ilə bağlı məsələdir. Seçki sistemləri seçkilərin nəticələrinə fərqli təsir göstərə bildiyini, nəticə etibarilə xalq iradəsinin ifadəsi baxımdan əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq bu məsələni, yəni gələcəkdə Milli Məclisə seçkilərin hansı seçki sistemi əsasında həyata keçirilməsinin daha səmərəli ola biləcəyini araşdırmağı məqsədmüvafiq hesab etdim.

Aparılan araşdırmalar və seçki təcrübəsi sübut edir ki, seçkilərin nəticələri seçki prosesi zamanı istifadə olunan bütün digər vasitələr kimi tətbiq olunan seçki sistemindən də bilavasitə asılıdır. Aparılmış araşdırmalar sübut edir ki, eyni seçki nəticələrinə fərqli seçki sistemləri tətbiq olunarsa, onda fərqli də nəticələr əldə oluna bilər. Bəllidir ki, seçki sistemləri dedikdə söhbət hüquq ədəbiyyatında *dar mənada seçki sistemi* kimi xarakterizə olunan mandatların namizədlər arasında bölüşdürülməsi qaydasından – *majoritar* və *proporsional* seçki sistemlərindən və onların növ müxtəlifliklərindən gedir. Bir qayda olaraq siyasi partiyalar müxtəlif seçki sistemlərinin tətbiqində öz imkanlarını dəyərləndirərək onların maraq və mənafeələrinə daha çox xidmət

edən seçki sisteminin tətbiqində maraqlıdır [14, 403]. Lakin bu məsələdə siyasi partiyaların maraqları deyil, ümumdövlət maraqları və xalqın mənafeləri əsas götürülməli və elə bir seçki sistemi seçilməlidir ki, seçkilər vasitəsilə xalqın iradəsi olduğu kimi və obyektiv olaraq ifadə olunsun, onun suverenliyi reallaşmış olsun, seçicilərin etimad göstərdiyi siyasi qüvvə Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş səlahiyyət müddətində və səlahiyyətlər çərçivəsində hakimiyyəti həyata keçirsin. Düzgün seçilmiş seçki sistemi kütləvi hakimiyyətin - dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə hakimiyyətinin siyasi legitimliyinin təmin olunması üçün də əhəmiyyətlidir.

Qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, araşdırmamızın əsas məqsədini hazırkı dövrdə mövcud olan seçki sistemlərinin özünəməxsus cəhətlərini tədqiq etmək, onların üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını üzə çıxarmaq, müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızda seçki qanunvericiliyinin təkmilləşməsi və seçki sisteminin təkamülü əsaslarına diqqət yetirmək, müasir dövrdə vaxtilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər zamanı tətbiq olunan və sonradan 24 avqust 2002-ci il tarixli referendum yolu ilə edilən və mühüm əhəmiyyət kəsb edən konstitusion dəyişikliklərdən biri kimi proporsional seçki sisteminin ləğv edilməsini şərtləndirən zərurət və müasir dövrdə proporsional seçki sisteminin yenidən seçki qanunvericiliyinə daxil edilməsi, parlament seçkilərində tətbiqi mümkünlüyü, problemləri və perspektivləri ilə bağlı məsələlərin tədqiqi təşkil edir. Şərti olaraq «qarışıq seçki sistemi» adlandırılan, həm majoritar və proporsional seçki sistemlərinin müəyyən faiz mandatların əldə olunması üsulu kimi birgə tətbiqi məsələsinin yenidən gündəmə gətirilməsi və özü də əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, proporsional seçki sisteminin tətbiqi ilə mandat əldə edən parlament üzvlərinin say tərkibinin birmandatlı seçki dairələri üzrə majoritar sistem əsasında mandat alan deputatların sayının azaldılması hesabına və ya ümumiyyətlə, parlament üzvlərinin Konstitusiyada müəyyən edilmiş say tərkibinin çoxaldılması hesabına artırılmasını təklif etmək bu sahədə, xüsusilə də majoritar sistemin çatışmazlıqları (çatışmazlıqları bir çox hallarda üstünlüklərini kölgədə qoyur), buna rəğmən proporsional sistemin üstünlükləri və bu kontekstdə proporsional sistemin tətbiqindən demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu uğurla davam etdirən Azərbaycanın nə qazanacağı ilə bağlı məsələlər ciddi və məsuliyyətli araşdırma tələb edir. Odur ki, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının I və II çağırış Milli Məclisinə seçkilər zamanı tətbiq olunan qarışıq seçki sistemi, onun üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri, seçki qanunvericiliyinin sonrakı inkişafı, habelə paralel olaraq majoritar və proporsional seçki sistemlərinin müsbət və mənfi cəhətlərinin tədqiqini vacib hesab edirik.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasının 83-cü maddəsinin ilkin redaksiyasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının majoritar və proporsional seçki sistemləri, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilməsini nəzərdə tutulurdu. Konstitusiyaya müvafiq

olaraq «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 avqust 1995-ci il Qanununda və «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2000-ci il Qanununda Milli Məclis deputatlarının 100-nün birmandatlı seçki dairələri üzrə majoritar seçki sistemi əsasında (I çağırış Milli Məclisə seçkilər zamanı mütləq majoritar, II çağırış Milli Məclisə seçkilər zamanı isə müəyyən şərtlər daxilində nisbi majoritar seçki sistemi əsasında) və 25-nin isə Azərbaycanın bütöv ərazisində formalaşdırılan vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə proporsional seçki sistemi əsasında (onu da qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik proporsional seçki sisteminin tətbiqi ilə bağlı səsələrin hesablanması və nəticələrin müəyyən olunmasının ən sadə variantını seçmiş, seçki kvotasının müəyyən olunmasında d"Ondt metodunun, qalıq mandatların bölüşdürülməsində isə ən böyük qalıq metodunun tətbiqini nəzərdə tuturdu) seçilməsini müəyyən edən müddəa təsbit olunmuşdu. Əslində proporsional seçki sistemi əsasında seçilən deputatlar parlamentin ümumi say tərkibinin 1/5-ni təşkil edir və nəticə etibarilə seçkilərin yekunlarına, parlamentdə təmsil olunan siyasi qüvvələr nisbətində, parlamentin iş qaydasına çox da ciddi təsir imkanlarına malik deyildilər. 24 avqust 2002-ci il referendumunda isə majoritar sistemin üstünlükləri və proporsional sistemin çatışmazlıqları, cəmiyyətdə mövcud olan siyasi qüvvələr nisbəti və siyasi partiyaların, proporsional sistem əsasında əldə etdikləri mandatların say tərkibi nəzərə alınaraq, proporsional sistemin ləğv olunması, Milli Məclisin yalnız majoritar sistem əsasında təşkil olunmasını ehtiva edən dəyişiklik ümumxalq səsəverməsinə çıxarılaraq qəbul olundu. Lakin onu qeyd etmək yerinə düşər ki, əslində majoritar sistemin üstünlükləri və proporsional sistemin çatışmazlıqları ilə bağlı irəli sürülən və bu baxımdan proporsional sistemin ləğvinə səbəb olan arqumentlər o qədər də əsaslı görünmür. Belə ki, Azərbaycan vətəndaşlarının böyük bir hissəsinin siyasi partiya üzvü olmaması (bitərəf olanların majoritar sistem əsasında seçilmək və bitərəf elektoratı təmsil etmək imkanı mövcud olduğu və majoritar qaydada 125 deputatdan 100-nün seçilməsi təsbit olduğu halda bu arqument o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir), proporsional sistemin tətbiqi zamanı seçici ilə namizəd arasında birbaşa əlaqənin mövcud olmaması (demokratik prinsip olan və deputatın seçicinin iradəsindən asılı olmasını, seçici tapşırıqlarını yerinə yetirmə və yerinə yetirmədiyi təqdirdə siyasi məsuliyyətə və hətta mandatdan məhrum etmə sanksiyasına məruz qoymanı istisna edən azad mandat prinsipinin Konstitusion qaydada təsbiti isə bu arqumentin tutarlı arqument olmasını şübhə altında qoyur), parlamentdə proporsional sistemin tətbiqi nəticəsində mandatların müxtəlif siyasi qüvvələrin arasında parçalanması və parlament çoxluğunun bərqərar olmasına əngəl olması ilə bağlı arqumentin də əsassız olması ilk öncə onunla izah oluna bilər ki, əvvəla Milli Məclisin 125 deputatının yalnız 25-nin proporsional qaydada seçilməsi nəzərdə tutulurdu və ikinci bir tərəfdən müəyyən olunan 8%-lik seçki baryeri nisbətən xırda partiyaların mandat əldə etmə şansını çox məhdudlaşdırır və nəticə etibarilə böyük

partiyaların baryeri keçə bilməyən partiyaların topladıqları səslerin hesabına əlavə mandat əldə etmələrinə gətirib çıxarır və yekunda parlamentdə mandatların parçalanması ilə bağlı arqument də o qədər əsaslı təsir bağışlamır. Üçüncü bir tərəfdən, qeyd olunan problemlər adətən parlamentli idarəetmə formasına malik olan dövlətlər üçün ciddi hesab oluna bilər. Belə ki, həmin dövlətlərdə hökumət parlament tərəfindən yaradılır, parlament seçkilərində qələbə çalan – çoxluq əldə edən siyasi partiya hökuməti təşkil edir və əgər belə bir çoxluq əldə olunmazsa, onda siyasi proseslər sabit, dayanıqlı bir hökumət deyil, əksərən koalision hökumətin yaradılması ilə müşayət olunur və bu da gələcəkdə tez-tez hökumət böhranlarına, hökumətlərin istefasına və istefaya getmiş hökumətin yerinə daha kövrək hökumətlərin qurulmasına gətirib çıxara bilər. Buna misal olaraq XX əsrin axırını onilliklərində Türkiyədə, İtaliyada, Yaponiyada baş verən hökumət böhranlarını göstərə bilərik. Heç də təsadüfi deyil ki, İtaliyada XX əsrin 90-cı illərində həyata keçirilən islahatlar nəticə etibarilə proporsional sistemdən qarışıq sistemə keçidlə başa çatdı [12, 8-38].

Lakin unutmamaq olmur ki, Azərbaycan Respublikasının idarəetmə forması parlamentli deyil, prezidentli respublika idarəetmə formasıdır və burada parlament çoxluğunun hansı siyasi qüvvəni təmsil etməsindən asılı olmayaraq, iqtidarda prezidentin mənsub olduğu siyasi partiya hesab olunur. Digər bir tərəfdən, burada hökumət heç də parlament çoxluğu tərəfindən deyil, Prezident tərəfindən təşkil olunur, çünki Prezident dövlət başçısı olmaqla yanaşı, həm də icra hakimiyyətinin başçısıdır. Belə ki, Konstitusiyanın 7-ci maddəsinin III hissəsinə və 99-cu maddəsinə müvafiq olaraq icra hakimiyyəti ona mənsubdur. Burada həmçinin hökumət parlamentə deyil, Konstitusiyanın 114-cü maddəsinə görə Prezidentə tabedir, onun qarşısında məsuliyyət daşıyır və hesabat verir, Prezident qarşısında istefa verir. Bütün qeyd olunan arqumentlər prezidentli respublikada proporsional sistemin parlamentdə mandatların parçalanması və xırda partiyaların parlamentdə yer tutması ilə hökumət böhranlarına səbəb ola biləcəyi ilə bağlı irəli sürülən iddiaları heçə endirir.

Fikrimi daha da əsaslandırmaq üçün majoritar və proporsional seçki sistemlərinin xarakterik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına, üstün və mənfə cəhətlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət yetirilməsini məqsədmüvafiq hesab edirəm.

Majoritar seçki sistemi tarixi planda ən geniş yayılmış, ən çox tətbiq olunan və həm də ən qədim seçki sistemidir. Belə ki, XIX əsrin sonlarına kimi seçki prosesi müstəsna olaraq çoxluq prinsipi əsasında, yəni majoritar sistem əsasında qurulmuşdur [10, 140]. Çoxluq prinsipinə əsaslanan majoritar sistemin («majoritaire» və ya «majorite» fransız sözü olub hərfi mənası «çoxluq» deməkdir) əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, namizədlərdən qanunla müəyyən olunan çoxluğun səsini toplayan seçilmiş sayılır və mandat əldə edir. Bu seçki sisteminin həm üstün (müsbət) və həm də çatışmayan (mənfə) cəhətləri var. Majoritar sistemin ilk və ən üstün cəhəti onun sadəliyi ilə bağlıdır. Burada iki və ya daha çox turlu mütləq və ya ixtisaslaşmış majoritar sistemlər istisna olmaqla majoritar sistem daha az maliyyə məsrəfi ilə müşayət olunur. Bu

sistemin üstün cəhətlərindən birini də müəlliflər daha çox personifikasiya olunması, yəni seçici ilə daha sıx əlaqənin olması və seçicinin məhz kimə səs verəcəyini bilməsi ilə əlaqələndirirlər. Burada həmçinin seçkilərin ərazi prinsipi üzrə, yəni müvafiq seçki dairələri üzrə keçirilməsi də majoritar sistemin üstünlüyü kimi xarakterizə olunur [10, 140-141]. Seçkilərin baş tutmaması hallarının çox məhdud olması, səsvermənin nəticələrinin asanlıqla, xüsusi prosedurlar və xüsusi riyazi hesablamalar tətbiq etmədən müəyyən edilməsi, deputatların seçicilərlə bağlılığı da bu sistemin müsbət cəhətləri kimi izah olunur.

Lakin majoritar sistem bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, bunları kölgədə qoya biləcək mənfi cəhətlərdən də xali deyil. Belə ki, majoritar sistem, xüsusilə də nisbi majoritar seçki sistemi böyük, bəzənsə orta partiyalar üçün əlverişlidir və əksər hallarda ikipartiyalı sistemin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu halın müsbət tərəfi kimi nümayəndəli orqanın stabil olması qeyd olunsa da, bu sistem sayəsində hökmran olan iki iri partiya mütəmadi olaraq siyasi hakimiyyətdə bir-birini əvəz edir. Baxmayaraq ki, majoritar sistemin üstünlüklərindən biri kimi seçicinin partiya siyahısına deyil, bilavasitə konkret namizədə səs verməsi kimi üstünlüyü qeyd olunur, izah olunan arqumentlər əslində bu müsbət cəhətin bir illyuziya olması barədə fikir söyləməyə əsas verir. Majoritar sistemin ikipartiyalı sistem formalaşması ilə bağlı münbit şəraiti təmin etməsi nəticə etibarilə cəmiyyətin siyasi həyatında çoxpartiyalılığın inkişafına nəinki hansısa bir stimül yaratmır, hətta ona qarşı bir əngələ çevrilir. Bu isə nəticədə siyasi plüralizm imkanlarını məhdudlaşdırır və avtoritarizmə gedən yola işıq salır. Faktiki olaraq yalnız majoritar sistem, hətta çoxmandatlı seçki dairələri üzrə tətbiq olunan nisbi çoxluq sistemi də bu problemi aradan qaldırmaq imkanına malik deyil. Bunun üçün yeganə yol proporsional sistemin və ya proporsional sistem də nəzərə alınmaqla qarışıq seçki sisteminin tətbiqidir.

Majoritar sistemin, xüsusilə də nisbi majoritar sistemin ən böyük çatışmayan cəhəti burada çoxlu sayda səslərin itməsi, hətta bəzən rəqiblərin lehinə verilən səslərin ümumi həcmi mandat alan namizədin topladığı səslərin sayından dəfələrlə çox olsa da, onların parlamentdə təmsil olunmaması ilə şərtlənir. Çünki səsvermənin nəticəsi olaraq yalnız qalib namizədin topladığı səslər nəzərə alınır, qalan bütün səslər, lap bəsit şəkildə desək, sadəcə olaraq itir [8, 236; 10, 141]. Bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə formalaşan və sonradan tətbiq olunmağa başlayan mütləq çoxluq sistemi də bu problemi aradan qaldırmır və səs itkisi qismən azalsa da, amma yetərincədir. Bu problem çoxmandatlı seçki dairələri üzrə nisbi majoritar seçki sistemi tətbiq ediləndə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Seçkilərdə bəzən ölkə üzrə daha çox səs toplayan siyasi partiya parlamentdə rəqib partiyaya münasibətdə daha az mandat əldə edə bilir.

Majoritar sistemə münasibətdə öz üstünlükləri ilə seçilən sistem proporsional seçki sistemidir. Bu sistem majoritar sistemə münasibətdə qütbə duran bir sistemdir. Majoritar sistemdən fərqli olaraq, proporsional sistem yalnız çoxpartiyalılıq şəraitində tətbiq olunur və çoxpartiyalı siyasi sistemin və siyasi

plüralizm mühitinin formalaşmasına xidmət edir. Majoritar seçki sistemindən fərqli olaraq, burada seçici konkret namizədə deyil, siyasi partiyaların və ya seçki birliklərinin təqdim etdikləri siyahılardan birinə səs verir.

Majoritar sistemdən fərqli olaraq, proporsional sistem demək olar ki, səs itkisinin qarşısını alır. Belə ki, hər bir siyasi partiya səsvermə zamanı topladığı səslərə uyğun olaraq mandat əldə etmiş olur. Proporsional sistem həm də cəmiyyətdə mövcud olan siyasi qüvvələrin bərabər təmsil olunmasına, siyasi maraqların daha tam şəkildə nəzərə alınmasına təminat verir, siyasi təmsilçiliyə şərait yaradır, çoxpartiyalılığın, siyasi plüralizmin, fikir və söz azadlığının inkişafına ciddi təsir göstərir. Parlamentin formalaşması zamanı siyasi partiyaların sayının həddən artıq çox olmadığı, siyasi sabitliyin bərqərar olduğu cəmiyyətdə proporsional sistem cəmiyyətin bütün siyasi spektrlərini nəzərə almağa və bütün səsverənlərin maraqlarının nümayəndəli hakimiyyətdə təmsil olunmasına şərait yaratmağa qadirdir. Majoritar sistemdən fərqli olaraq, burada səs itkisi çox az hallarda baş verir və əsas etibarilə seçki baryerini keçə bilməyən xırda partiyaların lehinə səs vermiş seçicilərin səsi itir ki, bu da faktiki elektoratın az bir hissəsini əhatə edir.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ədəbiyyatlarında proporsional sistem müəlliflər tərəfindən əsasən müsbət cəhətlərlə xarakterizə olunur [10, 153; 8, 383; 7, 477-478; 5, 277; 13, 198]. Lakin bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, bir sıra çatışmazlıqlar da qeyd olunur. Bu əsasən seçkilərdə çoxlu sayda partiyanın iştirakında, nisbətən xırda partiyaların parlamentdə səsvermənin nəticələrinə müvafiq olaraq mandat alması, nəticə etibarilə mandatların parçalanması və hər hansı bir böyük partiyanın parlament çoxluğunu qazana bilməməsi və stabil hökumət formalaşdırmaq imkanının məhdudlaşması, seçicilərlə namizədlər arasında birbaşa əlaqənin olmaması və seçicilərin partiyalar tərəfindən tərtib olunmuş namizədlər siyahısına səsverməsi kimi məsələləri əhatə edir [8, 383, 18, 142; 12].

Əslində proporsional sistemin çatışmazlıqları kimi xarakterizə olunan məsələlərin əksəriyyətinin parlamentli idarəetmə forması üçün xarakterik olduğunu, Azərbaycan Respublikasının idarəetmə formasının prezidentli respublika olmasını, respublikamızın proporsional sistemin tətbiqi ilə bağlı yetərincə qanunvericilik və tətbiqi təcrübəsinin mövcudluğunu, proporsional sistemin ləğvindən sonra yetərincə zamanın keçdiyini və bu zaman çərçivəsində respublikamızın sürətli inkişafını, elmi-texniki tərəqqini, elektoratın intellektual səviyyəsinin yetərincə artdığını, seçki qanunvericiliyinin dünya standartlarının tələblərinə cavab verə biləcək dərəcədə təkmilləşdirilməsini, parlamentarizm elementlərinin inkişafı və çoxpartiyalı sistemin bərqərar olmasını nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər zamanı majoritar seçki sistemi ilə yanaşı, həm də proporsional seçki sisteminin tətbiqini nəinki məqsədamüvafiq hesab edirik, bu sistemin tətbiqinin demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda bir zərurət olmasını qeyd edirik. Əslində parlamentin formalaşdırılması zamanı proporsional seçki sisteminin tətbiqi və

deputatlardan yarısının majoritar, digər yarısının vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə proporsional seçki sistemi əsasında seçilməsi tam məqsədmüvafiqdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2010.
2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında Azərbaycan Respublikasının 12 avqust 1995-ci il tarixli 1082 №-li Qanunu (qüvvədən düşüb). <http://e-qanun.az/framework/9441>
3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında Azərbaycan Respublikasının 5 iyul 2000-ci il tarixli 900-IQ №-li Qanunu (qüvvədən düşüb). <http://e-qanun.az/framework/633>
4. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. <http://e-qanun.az/code/17>
5. Çirkin V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ (ruscadan tərcümə). Bakı: Diqesta, 2007, 720 s.
6. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərslük. Bakı: BDU, 2011, 760 s.
7. Xarici ölkələrin konstitusiya (dövlət) hüququ: 4 cildə, I-II c., Ümumi hissə. Dərslük. Məsul redaktor prof. B.A.Straşun. Yenidən işlənmiş və tamamlanmış 3-cü nəşrindən tərcümə. Bakı: Qanun, 2007, 728 s.
8. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. М.: БЕК, 1998, 519 с.
9. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник для вузов. Отв. редактор д.ю.н. А.В. Иванченко. М.: НОРМА, 1999, 856 с.
10. Избирательное право: Учебное пособие. (В.Н.Белоновский и др.), под ред. К.К.Гасанова, В.Н. Белоновского, М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2007, 351 с.
11. Карл Поппер Пропорциональная система противоречит демократии // <http://www.ifes.ru/curious/democracy/Popper-democracy.html>// 10.08.2003. www.democracy.ru/article.php?id=598 12.08.2013.
12. Карло Фузаро. Правила переходного периода: новое избирательное законодательство Италии 1993 года (8-38 с.) // В кн. Реформа избирательной системы в Италии и России: опыт и перспективы. М., 1995. 156 с.
13. Катков Д.Б., Корчиго Е.В. Избирательное право: Учебное пособие. М.: Юриспруденция, 2001. 288 с.
14. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. Тома 1-2. Часть общая: Учебник. Отв. ред. проф. Б.А.Страшун. М.: БЕК, 2000. – 784 с.
15. Лейкман Э., Ламберт Дж.Д. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем (перевод с английского Г.И. Морозова), под ред. А.С.Шугаева. М.: Иностранная литература, 1958, 367 с.
16. Мухамеджанов А.З. Избирательное законодательство Узбекистана: эволюция и практика реализации // Государство и право, 2014, № 7, с. 103.
17. Современные избирательные системы. Вып. 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д.В.Лафитский, Н.М.Касаткина, А.Г.Орлов, Н.Ю.Трещенкова. М.: РЦОИТ: Норма, 2006. - 496 с.
18. Сравнительное избирательное право: Учебное пособие. М.: НОРМА, 2003. 208 с.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЫБОРОВ В МИЛЛИ МЕДЖЛИС АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Э.Х.НАСИРОВ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются вопросы, связанные с правовым регулированием выборов в Милли Меджлис Азербайджанской Республики, также возникновение и развитие демократического избирательного законодательства. Исследуются также порядок регистрации избирателей и составление избирательных списков, необходимость применения смешанной избирательной системы, порядок проведения предвыборной агитации в СМИ и основы для объявлений выборов несостоявшимися и предлагаются соответствующие предложения связанные с усовершенствованием избирательного законодательства.

Ключевые слова: выборы, избирательное право, избирательная система, мажоритарная избирательная система, пропорциональная избирательная система.

SOME PROBLEMATIC ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ELECTIONS TO MILLI MAJLIS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

E.H.NASIROV

SUMMARY

The aspects regarding the following issues were investigated in the article: issues connected to legal regulation of elections to Milli Majlis in the Republic of Azerbaijan, and the creation and development of democratic electoral legislation. Rules of registration of voters and preparation of voting lists, importance of the implementation of a mixed electoral system, rules of implementation of pre-electoral agitation in Mass Media and the base for the declaration of elections invalid are the subject of the research and proposals concerning the adjustment of the electoral system are offered by the author.

Key words: election, voting rights, electoral system, majority, electoral system, proportional electoral system.